

Irena Łukaszuk
Białystok

Rosyjskie słownictwo pola semantycznego ‘zapach’

Słowa kluczowe: pole semantyczne ‘zapach’, percepcja, konotacje

Spośród trzech zmysłów: wzroku, słuchu i węchu, które służą człowiekowi do kontaktowania się ze światem zewnętrznym, oczy są niewątpliwie podstawowym narządem. Jesteśmy przede wszystkim wzrokowcami, dźwięk stanowi drugi w hierarchii ważności zmysł wspierający nas w kontakcie ze światem, natomiast węchowi przypisuje się marginalne znaczenie. Węch, który u większości ssaków pełni bardzo istotną rolę i w wielu przypadkach warunkuje ich przeżycie, u człowieka uważany był za zmysł związany z pewnymi odczuciami hedonistycznymi. Ostatnie badania wskazują, że funkcja układu węchowego jest niedoceniana, a jest on zaangażowany w rozmaite procesy życiowe człowieka poczynając od momentu jego narodzenia. Układ węchowy człowieka zaczyna funkcjonować już w życiu płodowym.

Bodźce węchowe jako czynniki wpływające na psychikę i zachowanie człowieka znane są od zarania kultury. Świadczą o tym zapisy mówiące o stosowaniu kadzideł i ziół podczas uroczystości religijnych, oficjalnych i rodzinnych. Druga grupa zapachów to afrodyzjaki, olejki i perfumy, których podstawowe składniki uzyskiwano z wydzielin gruczołów różnych ssaków, a obecnie produkcją ich zajmuje się gigantycznie rozwinięty przemysł kosmetyczny.

Do tej pory zapach jest najbardziej zagadkowym spośród ludzkich zmysłów. Nie ma wątpliwości, iż powonienie jest działającym najbardziej bezpośrednio i zarazem najbardziej subtelnym ze zmysłów. Zapach to informacja, którą mózg człowieka odbiera i zapamiętuje bez udziału naszej świadomości.

Dzieje się to w ułamku sekundy. Receptory węchu błyskawicznie kierują woń prosto do ośrodka w mózgu, wywołując pozytywne bądź negatywne emocje. Najczulszy z ludzkich zmysłów działa autonomicznie, koduje i na długo zapamiętuje zapachy. Raz zapamiętaną woń kojarzy z konkretną sytuacją bądź osobą. Badania dowodzą, że pamięć obrazów zaczyna się zacierać po kilku dniach, a nawet po kilku godzinach od wydarzenia, podczas gdy pamięć zapachów trwa nawet przez rok. Badania naukowe dowodzą, że zmysł węchu najsilniej determinuje emocje człowieka. Dzieje się tak, ponieważ węch jest jedynym zmysłem połączonym z układem limbicznym, który odpowiada za powstawanie emocji. Naukowcy szacują, że aż 75% naszych codziennych odczuć wyzwalanych jest przez zapach. To dlatego wadliwe działanie systemu węchowego często prowadzi do depresji. I odwrotnie, ludzie po załamaniu nerwowym często mają obniżoną wrażliwość na zapachy. Ze wszystkich komunikatów, jakie docierają do mózgu człowieka z zewnątrz, jedynie doznania zapachowe nie są w żaden sposób filtrowane. W ciągu każdej sekundy człowiek odbiera ogromną liczbę wonnych informacji. Gdyby mózg nie uodpornił się na nie, człowiek prawdopodobnie nie wytrzymałby z nadmiaru zapachowych bodźców. Wiadomo, że na dobrze znane wonie przestajemy być wrażliwi (na przykład, nie czujemy zapachu własnego mieszkania, choć odwiedzającym je osobom wydaje się bardzo wyraźny; podobnie rzecz się ma z zapachem długo używanych perfum, ponieważ wyczuwamy jedynie 20% ich zapachu, stąd skłonność do przesady w stosowaniu pachnidła). Fenomen węchu polega również na tym, że to jedyny zmysł, który nie zasypia. Dlatego ważne jest nawet to, jakie wonie docierają do nas we śnie.

Nie istnieje ogólnie przyjęta klasyfikacja zapachów [Пузин 1994, 85; Костяев 2008, 7], ale próby klasyfikacji były podejmowane już w starożytności. Znana jest klasyfikacja Arystotelesa (384 p.n.e. – 322 p.n.e.), który proponował wyodrębnienie 6 klas, określonych nazwami pochodzącymi od smaków. Jest to związane, jak wiadomo obecnie, z odbieraniem wrażeń smakowych przez pięć różnych receptorów bodźców smakowych.

W roku 1752 Linneusz wyodrębnił siedem klas zapachu: aromatyczny, pachnący, ambrozji, czosnkowy, kozi, odpychający i budzący mdłości. Klasyfikacja Linneusza, w nieco zmienionej w r. 1895 przez Zwaardemakera wersji (9 klas, nieco zmienione nazwy zapachów), była stosowana przez około 100 lat: 1. wonie eteryczne (etry, tj. siarczany, owoce, jabłka, gruszki, wino, воск itp.); 2. aromatyczne (kamfora, terpentyna, goździki, pieprz, gałka muszkatołowa, anyż, lawenda, migdały, cytryna); 3. kwiatowe (czyli balsamiczne, zalicza się do nich m.in. także herbatę i wanilię); 4. piżmowe (ambra, piżmo, paczula); 5. czosnkowe (oprócz cebuli i czosnku – chlor, siarkowodór, zgniłe ryby); 6. spalenizna (tu obok dymu tytoniu – pieczony

chleb, naftalina i asfalt); 7. zapachy kozie (stary ser, masło, zgniłe kości, kozuchy, brudna bielizna); 8. wstrętne (pluskwy); 9. obrzydliwe (ścierwo, trupy, odchody) [Pisarkowa 1972, 331].

Na przełomie XIX i XX wieku podejmowano próby doświadczalnego wykazania, że wymienione zapachy – wyodrębnione na podstawie subiektywnych wrażeń – są „zapachami podstawowymi”. Opierano się na analogii z mechanizmem odbierania barwnych wrażeń wzrokowych. Zakładano, że pobudzenie niewielkiej liczby rodzajów receptorów „zapachów podstawowych” (6–9) umożliwia komponowanie wszystkich znanych zapachów. Doświadczenia zmierzające do potwierdzenia hipotezy o istnieniu sześciu zapachów podstawowych prowadził niemiecki psycholog Hans Henning (1885–1946). W 1915 roku jako zapachy podstawowe zaproponował: korzenny, kwiatowy, owocowy, żywiczny, przypalony i gnilny [Witwicki 1962, 173–175]. Jednoznacznego potwierdzenia hipotezy nie uzyskano.

W latach 1960–1980 bardzo popularna była kolejna hipoteza, dotycząca zapachów podstawowych – w dużo mniejszym stopniu oparta na subiektywnych ocenach podobieństwa zapachu. System Johna Amoore’a i Roberta Moncrieffa jest znany jako teoria stereochemiczna Amoore’a. Na podstawie przeglądu piśmiennictwa Amoore wykazał, że istnieje siedem najczęściej używanych określeń zapachu czystych związków chemicznych: zapach kamforowy, piżmowy, kwiatowy, miętowy, eteryczny, ostry i gnilny. Uznał więc, że istnieje siedem różnych receptorów zapachów podstawowych.

Obecnie wiadomo, że problem percepcji zapachu jest znacznie bardziej skomplikowany¹. Próby klasyfikacji zapachów, oparte na hipotezie „zapachów podstawowych”, zostały zarzucone².

Potęga zmysłu powonienia została zbadana stosunkowo niedawno. Woń, która jest odbierana zarówno przez człowieka, jak i zwierzęta określana jest

¹ W nabłonku węchowym człowieka znajduje się około 300 różnych białek receptorowych, przy czym nie reagują one selektywnie (na obecność jednego związku reaguje nie jeden, lecz kilka lub więcej różnych receptorów [Linda B. Buck, Richard Axel, Nagroda Nobla 2004]).

² Podstawą stosowanych w praktyce systemów klasyfikowania zapachów i substancji zapachowych są wyniki: oznaczeń lotności substancji; ocen intensywności zapachu w określonych warunkach; ocen podobieństwa rodzaju zapachu do określonych wzorców (np. najbliższe skojarzenie z zapachem naturalnym). W przemyśle spożywczym wyodrębnia się „słodkie”, „kwaśne” i „słone” (nawiązanie do systemu klasyfikacji Arystotelesa). Przykładami grup „słodkich” są karmelowa, miodowa, cytrusowa, maślana. Analogiczne „koła zapachów” są używane w przemyśle kosmetycznym. Nazwy zapachów wywodzą się zwykle z nazw ziół i kwiatów, z którymi kojarzą się najbardziej, na przykład grupa „różana”, czy grupa „jaśminowa”.

w języku rosyjskim terminem *запах*. Wiadomo, że nie wszystkie zapachy są odbierane przez człowieka. Ostrość zapachu mierzona jest koncentracją progową. W tym celu, aby zapewnić nawet najslabsze odczucia węchowe, zapach powinien przekroczyć próg węchowej wyczuwalności. Poniżej tej koncentracji nie jest on już odczuwany [Новожилов 1988, 11]. Poczujący jakkolwiek zapach człowiek mimo woli stara się ocenić go i właśnie ocena zapachu przez człowieka, z reguły określa wybór tej lub innej jednostki leksykalnej na oznaczenie danej woni.

Pomimo tak ważnej roli powonienia w życiu człowieka, to słownictwo dotyczące pola węchu i zapachów we współczesnym języku rosyjskim nie jest nazbyt liczne. Materiał badawczy został wyekscerpowany ze słownika A. S. Kuzniecowa [BTS, 1998], a następnie zweryfikowany w innych słownikach opisowych języka rosyjskiego [BAS, MAS, TSOiS]. W materiale tym łatwo wydzielić trzy grupy kilkuwyrazowe: pierwsza zawiera wyrazy nazywające wydzielanie zapachów przyjemnych, druga nieprzyjemnych, a trzecia odczuwanie zapachów. Między grupą pierwszą a drugą zachodzi opozycja dodatniego i negatywnego zabarwienia. Wyrazy tworzące pole wyrazowe zapachów i węchu w sposób samodzielny, to znaczy niezależnie od kontekstu, w praktyce występują też w związkach frazeologicznych z wyrazami wkraczającymi okazjonalnie na pole zapachów. Zdarza się, że wyraz z dodatnio nacechowanej części pola, połączony z odpowiednim wyrazem okazjonalnym, może służyć funkcji negatywnej [Pisarkowa 1972, 330].

Do grupy pierwszej należą jednostki leksykalne zawierające sem ‘zapach przyjemny’: *аромат, амбре, благоухание, благовоние, ароматный, ароматический, благовонный, благоуханный, духовитый, душистый, пахучий* i in. Przykłady: *Тополы, покрытые росой, наполняли воздух нежным ароматом* (Чехов); *Земля, сады, вся та высокая, раскидистая растительность, ..., пересытили воздух теплом и благовонием; Мы упивались за версту повеявшим с берега благоуханием цветов* (Гончаров); *Мириады душистых цветов и растений разливают в вечернем воздухе свое благоухание* (Григорьев).

Grupa druga składa się z wyrazów na oznaczanie wrażeń węchowych nieprzyjemnych i zawierających sem ‘zapach nieprzyjemny’. Tworzą ją jednostki: *вонь, вонища, гнилища, душок, запахок, зловоние, перегар, псица, смрад, тухлинка, вонючий, зловонный, смрадный* i in. Przykłady: *Одуряющая вонь давно не проветриваемого помещения ... перехватила мне дыхание* (Бахметьев); *На земле валялось еще четыредохлых рыбы, издававших зловоние* (Арсеньев); *Струя ветра доносила из глубины леса сладковатый смрад, – там, в чаще, не найденные еще, не убранные, разлагаются трупы* (Толстой).

Grupę trzecią tworzą wyrazy: *запах, дух, обоняние, нюх, чутье* i inne. Przykłady: *Нынче, в пять часов утра, когда я открыл окно, моя комната наполнилась запахом цветов, растущих в скромном палисаднике* (Лермонтов); *Сквозь тяжелый запах йодоформа чувствуется свежесть и аромат весеннего дня* (Чехов); *Ваниль этот дорогой ... Ну и положил бы чуточку для духу, а он валит зря* (Островский); *Откроешь кастрюлю, а из нее пар, грибной дух... даже слеза прошибает иной раз!* (Чехов); *[Изба] была недавно построена... Из горницы до сих пор еще не выветрился скипидарный дух свежего леса* (Антонов).

Przyjemny zapach wyraża się w języku rosyjskim przymiotnikami od rzeczownikowymi i fakt ten obliguje do rozpatrzenia w pierwszej kolejności semantyki rzeczowników określających substancję zapachową. Do grupy zakwalifikowane zostały następujące rzeczowniki: *аромат, благовоние, благоухание* i *амбре*. Jednostki te można rozpatrywać ze względu na intensywność zapachu i funkcję w języku.

Ze względu na intensywność zapachu leksemy *аромат* i *благоухание* w słownikach opisowych języka rosyjskiego są objaśniane tautologicznie, np.: *аромат* jako '*приятный запах, благоухание*' [BAS, MAS, BTS], a *благоухание* i *благовоние* jako '*приятный запах, аромат*' [BAS, MAS, BTS]. Analiza łączliwości badanych jednostek wskazuje jednak na różnice w ich użyciu ze względu na 'intensywność zapachu'. Mimo, że jednostki te są synonimami, to niemożliwe jest użycie leksemy *благоухание* w związkach wyrazowych typowych dla wyrazu *аромат*, np.: *тонкий аромат* i *уловить аромат*, ale niemożliwe **тонкое благоухание*³ i **уловить благоухание*. Przykłady: *[Аксинья] вдруг уловила томительный и сладостный аромат ландыша* (Шолохов); *В воздухе стало тихо, только легонький теплый ветерочек чуть пошевеливал сонные листья и разносил тонкий аромат цветущих трав и деревьев* (Лесков); *[Мы] упивались за версту повеявшим с берега благоуханием цветов* (Гончаров); *Воздух весь был наполнен благовонием томительно сильным, острым и почти тяжелым, хотя невыразимо сладким* (Тургенев). Wydaje się, że ze względu na intensywność *аромат* jest używany do charakterystyki zapachów słabszych niż wyraz *благоухание*.

Ze względu na funkcję w języku słowniki BAS, MAS i BTS *благовоние* opatrują kwalifikatorem „wyraz książkowy”, w BAS dodatkowo określony został jako „wyraz przestarzały”. *Аромат* i *благоухание* jako wyrazy neutralne mają szersze zastosowanie w języku. Leksem *амбре* odnotowany został w BAS, MAS i BTS jako przestarzały: – *Какой, однако, за-*

³ * sygnalizuje niemożliwość połączenia.

пах за собой этот барин оставил! – Паклин потянул запах носом. – Вот оно, настоящее-то «амбре», о котором мечтала городничиха в «Ревизоре»! (Тургенев); Я не иначе хочу, чтоб наш дом был первый в столице, и чтоб у меня в комнате было такое амбре, чтобы нельзя было войти, и нужно бы только так зажмурить глаза (Гоголь). Niekiedy używany jest też z zabarwieniem ironicznym i jako wyraz potoczny (BTS) na oznaczenie nieprzyjemnego zapachu, odoru (BAS, MAS, BTS). Natomiast *благовоние* dosyć regularnie wykorzystywany jest w tekstach odnoszących się do kultury Wschodu: Я обнаружил, что источник экзотического благовония находился в изящном жертвеннике в виде бронзового треножника, выполненного в древнекитайской традиции (Федоренко). W funkcji tej leksem występuje ze znaczeniem ‘ароматические вещества’: [Корабли] привозили из Африки ... редкие благовония – нард, алоэ, ... смирну и ладан (Куприн); Во время празднества натирали благовониями и обливали духами даже мулов (Мерцалова). Zaprezentowane przykłady świadczą o tym, że wyrazy *благовоние* i *амбре* są wykorzystywane w języku rosyjskim jako egzotyzy. Na uwagę zasługuje fakt, że leksem *амбре* jest zapożyczeniem z języka francuskiego.

Analiza materiału wykazała, że rzeczownik *аромат* najczęściej używany jest do pozytywnej oceny zapachów (*аромат полей, аромат духов, тонкий аромат, повеяло ароматами весны*):

1) świata roślinnego (kwiatów, drzew, krzewów): *Вся долина полна ароматом цветов* (Соколов–Микитов); *Тополы, покрытые росой, наполняли воздух нежным ароматом* (Чехов); *Березовый лист, пропитанный ароматом смолы, сверкал в вечерних лучах* (Пришвин); *Светило солнце ласково, Дышало утро раннее Прохладой, ароматами Косимых всюду трав* (Некрасов); *Нам и в голову не могло прийти, что вот та небзрачная цветочная мелюзга может наполнить бор своим ароматом* [Солоухин];

2) owoców: (...) *можно почувствовать пьянящие фруктовые запахи и доминирующий среди них пряный, слегка терпкий аромат лимонов и мандаринов* (журнал „Лиза”);

3) jedzenia: *Вот и опять я в Глупове; вот и опять пахло на меня ароматами свежееиспеченного хлеба* (Салтыков–Щедрин);

3) kawy: ... *Кофе Tchibo. Уникальные природные условия определяют его насыщенный вкус и восхитительный аромат...* (журнал „Сомopolitan”);

4) powietrza: [Море] *дышало влажным соленым ароматом и ласково звучало, плескалась о борта судов, о берег, чуть-чуть покачивая лодку Челкаша* (Горький);

5) сієсзу: *Тяжелый аромат дегтя сливался душиным запахом прелого листа и кружил голову* (Горький).

Leksem *аромат* jako 'неуловимый, но характерный отличительный признак' wykorzystywany jest w języku w znaczeniu przenośnym: *Вспоминаю тогдашнее особенное настроение... Ароматы юности. Каждый возраст обладает своим собственным ароматом, который носится кругом, насыщает и переполняет для нас весь мир* (Короленко); *Вы от беседы с Павлушей неизменно уносили аромат его искренности, этой непоколебимой, крепкой его веры во все, что говорил он с такой задумчивостью* (Фурманов).

Rzeczownik *аромат* w liczbie mnogiej *ароматы*⁴ (jako wyraz przestarzały [MAS, BTS]) funkcjonuje ze znaczeniem 'душистые вещества': *Давайте чаши. Не жалей ни вин моих, ни ароматов* (Пушкин); *Бывало, мать достанет из многочисленных жестянок со всякими сухими ароматами – шафраном, корицей, лавровым листом – несколько черных звездочек* (Шагинян).

Przymiotniki synonimiczne *ароматный*, *ароматический*, *благовонный*, *благоуханный*, *духовитый*, *душистый*, *пахучий* rozróżniane są według tych samych parametrów, jak i rzeczowniki (od których zostały utworzone), a mianowicie: intensywności zapachu i przynależności do określonego stylu funkcjonalnego.

Pod względem intensywności zapachu *ароматный* i *ароматический* są słabsze niż *благовонный*, *благоуханный*, *душистый*, *духовитый*, *пахучий*. Przymiotniki olfaktoryczne analogicznie do rzeczowników będących ich bazą onomazjologiczną przybierają odpowiadające im cechy intensywności: *душистый* – 'имеющий приятный сильный запах' [TSOiS], a *пахучий* – 'обладающий сильным запахом, душистый' [BTS].

Подобnie jak rzeczowniki, так też pochodne przymiotniki można rozpatrzeć na gruncie etymologicznym. Cerkiwnosłowianizmami są *благовонный* i *благоуханный*, a *ароматный* i *ароматический* zostały utworzone na gruncie języka rosyjskiego od rzeczownika *аромат*, który jest zapożyczeniem z języka greckiego. Przymiotniki *благовонный* i *благоуханный* we współczesnym języku rosyjskim należą do wyrazów książkowych i charakteryzują się małą częstotliwością w potocznym języku rosyjskim.

Przymiotniki *ароматный*, *-ая*, *-ое*, *ароматический*, *-ая*, *-ое* i *ароматичный*, *-ая*, *-ое*⁵ ze znaczeniem 'имеющий, распространяющий прият-

⁴ W BAS i MAS odnotowany z kwalifikatorem „wyraz przestarzały”.

⁵ Wyraz w BTS odnotowany został jako przestarzały, chociaż jeszcze w BAS, MAS i TSOiS występuje bez żadnego kwalifikatorów.

ный запах, душистый’ tworzą związki wyrazowe z grupami rzeczowników oznaczającymi:

1) obiekty świata roślinnego: *ароматный клевер, ароматные сады; Из-за каждого угла – цветы! Ароматные, пышные цветы!* (Федин); *Дышат пока сады ароматно, Розы спешат собирать* (Державин);

2) jedzenie, napoje: *ароматный мед, ароматный ликер; Китпйский чай дает навар бледно-желтый, слабый, но удивительно ароматный* (Арсеньев); *Тут в одну минуту явились на столах чаши и блюда, и ароматический пар горячего кушанья как белое тонкое облако вилась над головами обедающих* (Карамзин); *[Мне дается] овсянка, протертая, необыкновенно вкусная и ароматичная* (Чехов); *Ароматичен красноватый рябиновый мед* (Зуев);

3) owoce: *Несколько лотков и горшков нагружено верхом румяными, сочными и ароматическими плодами* (Салтыков-Щедрин);

4) powietrze: *С пожелтевших заднепровских лугов не прилетало ни одной ароматной струи свежего воздуха* (Песков);

5) środki kosmetyczne: *Я ароматическим уксусом вытирала ей лицо и руки* (Каверин);

6) przedmioty użytku domowego: *Было душно. Пахло дымом ароматических свечей* (Паустовский).

Rozpatrzmy teraz grupę leksykalno-semantyczną przymiotników rosyjskich zawierającą sem ‘zapach nieprzyjemny’. Zapachy niepożądane bywają określane nazwą *odory* [Kośmider 2002], reprezentują je następujące przymiotniki: *вонючий, смрадный, зловонный*.

Przymiotnik *вонючий*, -ая, -ее ze znaczeniem ‘издающий вонь, очень плохо пахнувший’ i kwalifikatorem „wyrażenie potoczne” tworzy regularne związki wyrazowe z następującymi grupami rzeczowników:

1) śmieci, odpady, ekskrementy: *вонючие помои; Словно вонючая моча волов льется с туч на поля и деревни* (Есенин); *Я неловко размотил окурок в розетке, среди вонючей трухи* (Солоухин); *На грязи, на вонючей сырой соломе, под навесом ветхого сарая, ... умирала она от тифа* (Тургенев);

2) odzież: *Карл очнулся на пушечном лафете под вонючей шинелью* (А. Толстой); *...развешивая по скамье вонючие портянки...* (Вс. Иванов);

3) woda, ciecze: *Городов, где плохой воздух и вонючая вода, немало* (Булычев); *...я провалился, ударяясь о металлические скобы, плюхнулся в вонючую жижу...* (Булычев);

4) jedzenie, napoje: *Вонючим квасом да тухлыми селедками торгуют* (Чехов); *Ведь они же, мерзавцы, из вонючей солонины щи варят*

(Булгаков); ...ели вонючую рыбу, пили воду с уксусом (А. Толстой);

5) papierosy, sugara: *В пятом классе я курил какие-то вонючие папиросы и матерился, как извозчик (Житинский); Он махнул рукой, в которой держал вонючую сигару, вместе с четырехслойным бутербродом, и зарычал (Андерсон);*

6) przedmioty użytku domowego: *У Сапожкова все еще горела вонючая лампочка (А. Толстой); Ирка выбрала себе нары в самом углу, подальше от двери и вонючего ведра (Булычев);*

7) substancje chemiczne: *Керосин противный, жгучий, очень едкий и вонючий! (Хармс); ...карболки и других вонючих веществ... (Чехов);*

8) powietrze (dym): *...одно дело слышать, а другое увидеть, как у человека изо рта валит вонючий дым... (Булычев); ...на площадку веет теплый и вонючий воздух (Хармс);*

9) części ciała człowieka i zwierząt, trupy: *Они будут бродить по степи, и каждый их будет отгонять от себя, как облезлую вонючую собаку (Воскобойников); ...своими вонючими пальцами с длинными коричневыми ногтями (Хармс); Там и будут отдыхать инспектирующие чины, которым приятнее глядеть на красоты природы, чем на вонючие трупы (Булычев);*

10) zjawiska i formacje przyrodnicze: *Вообще-то здешнюю воду, равно как и воду самого вонючего низинного болота, можно не кипятить (Андерсон); ...переулок же выходил на мостки через нашу вонючую и длинную лужу (Достоевский); Ничего не было – даже разговоров у вонючей речки (Булычев).*

Leksem *вонючий* w znaczeniu 'источник, носитель неприятного запаха' może być wykorzystywany do charakterystyki:

1) pomieszczeń: *Вонючий мотель с нагнетательной трубой вентилятора (Набоков); Он покачивался на стуле среди сотен своих товарищей в вонючем жарком бункере, борясь с ознобом и тошнотой (Андерсон); ...обсушиться в жаркой и вонючей хате... (А. Толстой);*

2) przestrzeni: *Экспресс ушел, и свист его замер в небытии, в несуществующем пространстве, а мы остались в тишине на жарком и вонючем перроне (Аксенов); ...на грязных и вонючих дворах домов Сенной площади (Достоевский).*

Вонючий funkcjonuje w języku rosyjskim również w znaczeniu konotacyjnym 'вызывающий отвращение, сильное раздражение' i jest wykorzystywany do charakterystyki negatywnej pojęć abstrakcyjnych: *Ты отыскал экипаж в его вонючем аду (Андерсон); ...просвечивался аристократизм самого утонченного и вонючего свойства... (Пушкин).*

Przy semie łączącym odrazę moralną i fizyczną w znaczeniu 'отврати-

тельный, неприязненный' leksem *вонючий* tworzy obelżywą charakterystykę człowieka, bądź grupy ludzi: *...мудрыми глазами глядит на вонючую толпу* (Хармс); *Я расскажу о том подлом рабе, о том вонючем и развратном лакее* (Достоевский); *Вонючая Россия у нас не должна править* (Шолохов).

Analizowany leksem charakteryzując ludzi aktualizuje sem 'брезгливость' i jest wykorzystywany do oceny niższych rangą lub wiekiem przedstawicieli: *вонючий гад; Пускай очухается, щенок вонючий!* (Булычев).

Przymiotnik *зловонный, -ая, -ее* funkcjonuje we współczesnym języku rosyjskim w znaczeniu 'издающий зловоние, насыщенный зловонием' i wstępuje w związki wyrazowe z rzeczownikami oznaczającymi:

1) ciecze: *зловонная лужа; Галерея кончалась балкончиком, стоя на котором можно было увидеть на дне провала небольшую лужицу малахитово зловонной жидкости* (Ильф и Петров); *Лунный свет едва достигал земли, застревая в выступах зданий и тускло отражая зловонные лужи и ручейки* (Асприн); *Из под ворот текли на улицу зловонные ручьи. Все накопившиеся за зиму запахи оттаяли и мутным туманом стояли в воздухе* (Бересаев); *...оскалывать сжимающиеся, замороженные зубы, в липком, в непривычно остро пахнущем, в зловонном поту* (Агеев);

2) powietrze i substancje lotne: *зловонный воздух; ...собаками жить и со свиньями, так же и они воняют, что и моя душа, зловонною вонюю* (А. Толстой); *Дракон его не замечал, он мирно похрапывал, выпуская из ноздрей зловонный дым* (Булычев); *...уже чувствовал на лице его зловонное дыхание* (А. Толстой);

3) formacje naturalne, zjawiska przyrodnicze: *Ужасные зловонные туманы все поднимались из бездонной топи* (Каверин); *Над городами стоят зловонные туманы* (Чехов); *Луч фонаря расплывался в струях зловонных испарений* (Звягинцев);

4) padlina, trupy: *...обезобразенные разложением, зловонные трупы быков и лошадей* (Шолохов).

W znaczeniu 'источник, носитель неприятного запаха' leksem *зловонный* charakteryzuje:

1) pomieszczenia, budowle: *...сыто спящие в углу своей зловонной клетки...* (Набоков); *...бил себя кулачком в грудь и молился в зловонной конуре своей преискупленными слезками своими к «боженьке»* (Достоевский); *Басманов невольно вспомнил темные зловонные термы* (Звягинцев);

2) powietrze, oddech: *...начал дышать ему в гноящийся и зловонный от какой-то ужасной болезни рот его...* (Достоевский).

Przymiotnik *зловонный* w znaczeniu konotacyjnym 'вызывающий отвращение' negatywnie charakteryzuje realia abstrakcyjne: *...бездну самого низшего и зловонного падения* (Достоевский).

W sposób szczególny w leksemie *зловонный* wyróżnia się sem łączący odrazę moralną i fizyczną w znaczeniu 'отвратительный по причине неприятного запаха, неприязненный'. Przymiotnik *зловонный* używany jest wtedy do obelżywej nominacji człowieka, pr.: *...Кларка, изнуренного онанизмом: Дункана, зловонного шута* (Набоков); *...у меня в уме вызывало только мерзкие представления о зловонных гимназистах...* (Набоков).

Przymiotnik *смордный* funkcjonujący w języku rosyjskim ze znaczeniem: 'издающий смрад, наполненный смрадом, зловонный' charakteryzuje:

1) pomieszczenia i przestrzenie: *...и из смрадной комнаты он вышел на чистый воздух* (Л. Толстой); *Смордный переулок и Инфернальница* (Достоевский). *Избенка эта темная да смрадная, – словно хлев коровий* (Салтыков-Щедрин);

2) florę, faunę: *...целебная и смрадная трава омег...* (Лесков); *...надо истребить одно смрадное насекомое* (Достоевский);

3) zjawiska przyrodnicze: *Я показывал Лине Солнечную систему: вязкие и смрадные океаны Юпитера* (Амнуэль); *За стенами – мрак, вихрь смордный* (А. Толстой); *...погряз в тине смрадного болота* (Пушкин);

4) powietrze (dym): *Города были пусты, и над ними стлался смордный дым* (Амнуэль);

5) ogień: *...из ноздрей и из ушей пламя смрадное исходит...* (А. Толстой); *Книга вспыхнула дымным смрадным огнем* (Волков);

6) części ciała, trupy: *...кроме смрадных их костей...* (Салтыков-Щедрин); *В глухой теснине Два трупа смрадные, в пыли, Блуждая путники нашли, И сторонили на вершине* (Лермонтов).

W znaczeniu konotacyjnym leksem *смордный* z semem 'вызывающий отвращение' opisuje okultystyczne i psychologiczne realia: *Что жалеть тебе смрадную холодную душу?* (Есенин); *...ибо отвергла смрадного бога римского, а нового не сыскала...* (Достоевский); *...проклят богом его смрадный грех надо истребить* (Достоевский).

Interesujące osobliwości syntagmatyczne można zauważyć w następujących jednostkach leksykalnych: leksem *смордный* używany jest do charakterystyki *огня*, przymiotnik *зловонный* najczęściej kojarzony jest z *oddechem*, natomiast *вонючий* w większości przypadków charakteryzuje *jedzenie, odzież, przedmioty użytku domowego, papierosy i śmieci*.

Przymiotniki tej grupy leksykalno semantycznej w znaczeniu metonimicznym tworzone są na zasadzie przeniesienia realnego ‘zapachu’ na: a) jego źródło, albo nosiciela, b) pomieszczenie, zawierające ten zapach.

Grupa przymiotników rosyjskich z semem ‘zapach nieprzyjemny’ nie jest zbyt liczna. Największą częstotliwością użycia i najszerszym znaczeniem ze względu na wyrazistość ekspresywną charakteryzuje się przymiotnik *вонючий*. Leksemy *смрадный*, *зловонный* mają ograniczone użycia, rzadziej wstępują w związki wyrazowe i znacznie rzadziej są wykorzystywane w języku.

W języku rosyjskim do charakterystyki przykrych zapachów funkcjonują również inne przymiotniki: *едкий*, *тошнотворный*, *отератительный*, *омерзительный*, *мерзкий*, *неприятный*, *противный*, *затухлый*, *тухлый*, *гнилой*, *спертый*. Należą one do peryferii pola zapachu.

Podsumowując można powiedzieć, że praktycznie wszystkie przymiotniki rosyjskie zawierające w swoim znaczeniu leksykalnym sem ‘zapach przyjemny’ łączą się w związki wyrazowe z rzeczownikami następujących grup: 1) powietrze, 2) flora, 3) artykuły żywnościowe, 4) wyroby perfumeryjne (kosmetyczne), a przymiotniki zawierające w znaczeniu leksykalnym sem ‘zapach nieprzyjemny’ łączą się w związki wyrazowe z rzeczownikami grup: 1) powietrze, 2) woda (oprócz *смрадный*), 3) flora, fauna (oprócz *зловонный*), 4) zjawiska, obiekty przyrodnicze, 5) części ciała, 6) trupy (padlina), 7) ekskrementy (oprócz *смрадный*).

Szczegółowy podział woni wykracza poza granice pierwotnego obszaru pola semantycznego. Trudność z podziałem woni wynika z tego, że grupy woni nie mają wyraźnie określonych granic. Próba zarysowania pola zapachów w języku rosyjskim wykazuje, że język odróżnia wydzielanie i odbieranie zapachów oraz dzieli zapachy najogólniej na dobre (*аромат*, *благоухание*, *благовоние*) i złe (*вонь*, *смрад*, *зловоние*). Analiza materiału wykazała, że najczęściej opisywane są zapachy obiektów naturalnych.

Rozwiązanie skrótów

- BAS – *Словарь современного русского литературного языка*, 1950–1965, т. I–XVII, Москва
- BTS – Кузнецов С. А., 1998, *Большой толковый словарь русского языка*, Санкт-Петербург.
- MAS – *Словарь русского языка*, 1981–1984, т. I–IV, под ред. А. П. Евгеньевой, изд. II, Москва.
- TSOis – Ожегов С. И. и Шведова Н. Ю., 1996, *Толковый словарь русского языка*, Москва.

Literatura

- Kośmider J., Mazur-Chrzanowska B., Wyszyński B., 2002, *Odory*, Warszawa.
- Pisarkowa K., 1972, *Szkic pola semantycznego zapachów w polszczyźnie*, „Język Polski”, LII, nr 5, s. 330–339.
- Witwicki W., 1962, *Psychologia*, Warszawa.
- Новожилов В. А., 1988, *В мире запахов*, Москва.
- Рузин И. Г., 1994, *Когнитивные стратегии именованиа: модусы перцепции (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус) и их выражение в языке*, „Вопросы языкознания”, № 6, с. 79–100.

RUSSIAN VOCABULARY OF THE SEMANTIC FIELD 'SMELL'

SUMMARY

Vocabulary of the semantic field 'smell' in the Russian language is not very rich. It can be divided into three groups: the first one contains the words denoting pleasant smells, the second one denoting unpleasant smells and the third one referring to the sensation of smell. The author discusses nouns of smell intensity, their function in the language, and how olfactory adjective-noun compounds are formed. The study shows that smells of natural objects are most commonly described in Russian.

Irena Łukaszuk e-mail: irenalukaszuk@poczta.onet.pl